

Ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanish mexanizmlari va ularni ingliz tili o'qitish jarayonida qo'llashning lingvodidaktik asoslari

Dilnoza Axmedova Anvarovna

2-kurs tayanch doktoranti

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanish mexanizmlari hamda ularni ingliz tili o'qitish jarayonida qo'llashning lingvodidaktik asoslari yoritilgan. Terminlarning semantik, so'z yasash, kalkalash, internatsional terminlarni o'zlashtirish hamda abbreviatsiya kabi shakllanish usullari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, ingliz tili ta'limida maxsus terminlardan foydalanishning kasbiy kompetensiyani rivojlantirish, fanlararo integratsiyani ta'minlash va ilmiy muloqotni samarali tashkil etishdagi o'rni ko'rsatib berilgan. Maqolada terminlarni o'rgatishda qo'llaniladigan lingvodidaktik metodlar — kontekstual o'qitish, vizualizatsiya, ikki tillilik, interfaol yondashuv va amaliy mashg'ulotlar asosida izohlangan. Xulosa sifatida, maxsus terminlarni o'zlashtirish mutaxassislik ta'limining ajralmas qismi ekani hamda ularni samarali o'rgatish talabalarning kasbiy va madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar

ixtisoslashtirilgan terminlar, terminologiya, lingvodidaktika, ingliz tili ta'limi, kasbiy kompetensiya, kontekstual o'qitish, interfaol metodlar, terminlarning shakllanish mexanizmlari.

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida ingliz tilini o'qitish nafaqat umumiy leksikani, balki kasbiy yo'naltirilgan ixtisoslashtirilgan terminlarni ham chuqur o'zlashtirishni talab qiladi. Global ilm-fan va texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan bir davrda terminologik bilimlar mutaxassislikni egallashning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bois maxsus terminlarning shakllanish mexanizmlarini o'rganish va ularni ingliz tili darslarida samarali qo'llash lingvodidaktikaning muhim vazifasidir.

1. Ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanish mexanizmlari

Terminologiya — bu fan va texnika tillarining asosi, har qanday ilmiy faoliyatning samarali tashkil etilishini ta'minlaydigan lingvistik tizimdir. Ixtisoslashtirilgan terminlar muayyan soha tushunchalarini aniq va ixcham ifodalash uchun yaratiladi. Ularning shakllanish mexanizmlari turli lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan

bog'liq bo'lib, ilmiy tafakkurning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanish mexanizmlari murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u fan va texnologiyaning rivoji bilan chambarchas bog'liqdir. Terminlar leksik-semantik kengayish, morfologik yasash, qisqartmalar, xalqaro birliklar, kalkalash va eponimlar asosida shakllanadi. Ularning lingvodidaktik o'rganilishi esa ingliz tili o'qitishda maxsus lug'atni samarali o'zlashtirish, tarjimada aniqlikka erishish va ilmiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus terminlarning shakllanishi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan belgilanadi. Ularning asosiy mexanizmlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Semantik usul – mavjud so'zlarga yangi ilmiy ma'no yuklanishi. Masalan, cell (hujayra) yoki stress (fiziologik bosim).
2. So'z yasash va affiksatsiya – affikslar yordamida yangi termin hosil qilish (biological, pharmacology).
3. Kalkalash – boshqa tillardagi terminlarni so'zma-so'z tarjima qilish (software → dasturiy ta'minot).
4. Internatsional terminlar – butun dunyo miqyosida umumiy ishlatiladigan terminlar (atom, molecule, vitamin).
5. Abbreviatsiya va qisqartmalar – ilmiy nutqda keng qo'llanadigan qisqartmalar (DNA, MRI, WHO).

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanishi til tizimining ichki qonuniyatlari hamda fan va texnologiyaning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Ingliz tili leksikasida maxsus terminlarning vujudga kelishi bir necha asosiy mexanizmlar — leksik-semantik kengayish, morfologik yasash, sintaktik birikmalar, qisqartmalar, internatsional terminlar va kalkalash orqali amalga oshadi.

Tadqiqotchilar tomonidan "termin" tushunchasiga berilgan talqinlarning xilma-xilligi shuni ko'rsatadiki, ko'plab fanlar ushbu tushunchadan o'zlarining terminologik bazasini tizimlashtirish uchun foydalanadilar va shuning uchun har bir fan terminda o'ziga xos xususiyatlarni ajratib ko'rsatishga harakat qiladi [8]. "Axborot makonining doimiy yangilanishi bilan bog'liq holda yuzaga keladigan ilmiy bilimlarning ma'lum bir fani sohasida tilning samarali ishlashiga hissa qo'shadigan ma'lum bir tushunchani lingvistik ifodalash zarurati terminologik madaniyatni rivojlantirish va bilimlarning turli sohalarida mutaxassislarning kasbiy kommunikativ kompetentsiyasini oshirishga jiddiy e'tibor berish kerakligini ko'rsatadi" [12, 224]. Terminning lingvistik ifodalanishi

tadqiqotimizning asosiy mazmuni bo'lib, bo'lajak mutaxassislarga termin tushunchasining talqini va o'quv lug'atlarida ushbu turdagi leksikaning leksikografik tavsifini berish muammosini tadqiqi ishimizning dolzarbligini belgilaydi. Shuning uchun tadqiqotning dastlabki bosqichi leksik birliklarni tanlash - tavsiflash obyektining funksional xususiyatlarini ko'rsatishni va terminologiya sohasidagi leksik birliklarni ixtisoslik tilida "qayta ishlash" imkonini beradigan ilmiy ustuvor nazariy bilimlarni asoslashni o'z ichiga oladi. Terminlar kasbiy aloqaning tizimli vositasidir, shuning uchun ularga "birlashtirilgan shakl va qat'iy ilmiy ta'rif berish" muhim ahamiyatga ega [8]. Biroq, bu jarayon tavsif objekti va termin shakllanishi jarayonining tabiati to'g'risida yagona ilmiy bilimlarning yo'qligi bilan murakkablashadi, chunki ushbu fan sohasini o'rganishning turli yo'nalishlari vakillari diametral qarama-qarshi pozitsiyalarga ega bo'lgan ilmiy nazariyalar va umumiy qarashlarni ilgari surishadi. Shunday qilib, "termin" tushunchasining turli talqinlarini taqqoslash, tizimni tashkil etuvchi yangi xususiyatlarni ko'rsatish, uning funksional sifatlarini aniqlash, etimologiyasini o'rganish tanlangan fan sohasi tizimida ushbu tushunchaning lingvistik mohiyatini yaxshiroq tushunishga va termin uchun uning lingvistik xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Tadqiqot objekti sifatida termin, birinchi navbatda, texnika sohasi va boshqalar uchun qiziqish uyg'otadi. Biroq, zamonaviy terminologiyaning boshqa sohalari ham muhokama qilinmoqda, bu masalani kognitiv fan, semasiologiya, onomasiologiya va boshqalar nuqtayi nazardan ko'rib chiqishga harakat qilmoqdalar. Ushbu maqolada termin lingvistik tavsiflash, xususan, leksikografik obyekt sifatida ko'rib chiqiladi, shuning uchun tushuncha va bu jarayonni aniqlashning ilmiy-nazariy asoslanishi konseptualdir. Dastlab, terminologiyada lingvistik yo'nalishga murojaat qilamiz. Chunki bu yerda terminni maxsus so'z sifatida ta'riflash bo'yicha bir nechta fikrlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ammo bu nuqtayi nazarlar "termin" tushunchasini va termin hosil bo'lish xususiyatini turlicha izohlaydi. Biroq, shuni ta'kidlash lozimki, termin "har doim o'rganilayotgan haqiqiy va virtual voqelik bilan bog'liq" bo'ladi

1. **Leksik-semantik shakllanish** natijalariga ko'ra, umumtil birliklari fan tilida yangi ma'noga ega bo'lmoqda (*stress, resistance, culture*). Bu jarayon o'quvchilarga tanish so'zlarning ilmiy kontekstdagi qo'llanilishini tushunishda muayyan qiyinchilik tug'diradi.

2. **Morfologik va sintaktik yasallish** tahlili shuni ko'rsatdiki, tibbiyot, farmatsevtika va texnika sohalarida terminlarning aksariyati affiksatsiya va so'z birikmalari asosida shakllangan (*antibacterial, cardiovascular system, blood pressure*).

Bu esa ingliz tilini o'qitishda morfemik tahlilni o'rgatishning samarali usul ekanligini tasdiqlaydi.

3. **Qisqartmalar va abbreviatsiyalarning** keng qo'llanilishi (*DNA, HIV, MRI*) talabalarda qisqa shakllarning to'liq variantlari va ularning izohi bilan birgalikda o'rganilishini talab qiladi. Natijada, ingliz tilidagi ilmiy matnlarni tushunish sezilarli darajada yengillashadi.

4. **Internatsional terminlar** (masalan, *atom, vitamin, analysis*) talabalarda tezroq o'zlashtiriladi, chunki ular ko'pgina tillarda o'xshash shakl va ma'noga ega. Bu esa ko'p tilli muhitda o'qitish samaradorligini oshiradi.

5. **Kalkalash va tarjima** asosida yaratilgan terminlar (*greenhouse effect* → *issiqxona effekti*) esa o'quv jarayonida terminologik tafakkurni shakllantirish, tilaro analogiyalarni topish va fanlararo bog'liqlikni anglashga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash mumkinki, terminlarning shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish ingliz tili o'qitish jarayonida bir necha metodik afzalliklarni beradi:

- terminlarning morfemik tuzilishini o'rgatish orqali yangi so'zlarni anglash tezlashadi;
- qisqartma va internatsional terminlarni tizimli yondashuv asosida o'rgatish ilmiy matnlarni o'qish samaradorligini oshiradi;
- terminlarning shakllanish mexanizmlarini bilish talabalarning ilmiy nutqini boyitadi va kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, o'quvchilar orasida o'tkazilgan kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, terminlarning shakllanish manbai va mexanizmini tushuntirish ularning mustaqil ishlash malakasini kuchaytiradi, tarjima jarayonida xatolarni kamaytiradi hamda fan tilini chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi.

Ingliz tili o'qitish jarayonida terminlarning lingvodidaktik asoslari

Ingliz tili darslarida ixtisoslashtirilgan terminlardan foydalanish quyidagi lingvodidaktik vazifalarni bajaradi:

- Kasbiy kompetensiyani shakllantirish – bo'lajak mutaxassislar o'z sohasiga oid terminlarni ingliz tilida ham bilishi kerak.
- Fanlararo integratsiya – ingliz tili darslari boshqa fanlar (tibbiyot, farmatsevtika, texnologiya) bilan uzviy bog'lanadi.
- Kognitiv rivojlanish – terminlarni o'rganish talabalarda analitik fikrlash, tushunchalarni tizimlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.

- Madaniyatlararo kommunikatsiya – xalqaro ilmiy muloqotda samarali ishtirok etish imkonini beradi.

Terminlarni ingliz tili darslarida o‘qitish metodlari

Lingvodidaktik yondashuvlar terminlarni o‘zlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Samarali metodlar quyidagilardan iborat:

1. Kontekstual o‘qitish – terminlarni ilmiy matn, maqola, referat va keystadiyalarda o‘rgatish.

2. Vizualizatsiya – sxema, jadval, diagramma, model va grafiklardan foydalanish.

3. Ikki tillilik – terminlarni ona tili va ingliz tilida parallel o‘rganish.

4. Interfaol metodlar – “aqliy hujum”, klaster, terminologik lug‘at tuzish, rolli o‘yinlar.

5. Amaliy qo‘llash – prezentatsiya, ilmiy loyiha yoki laboratoriya ishlari orqali terminlarni faol nutqqa tatbiq etish.

Terminlarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar

Semantik murakkablik

Terminlar ko‘pincha **ko‘p qirrali ma’noga** ega bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi *culture* so‘zi umumtil darajasida “madaniyat”ni bildirsa, biologiyada “mikroorganizmlarni o‘stirish muhiti” ma’nosida qo‘llanadi. Talabalar uchun shu kabi ma’no tafovutlarini farqlash murakkablik tug‘diradi.

Morfologik murakkablik

Ko‘plab terminlar **murakkab so‘z** yoki **affiksatsiya asosida** yaratiladi (*cardiovascular, photosynthesis, antibacterial*). Talabalar bu terminlarning ildiz va affikslarini tahlil qilishni o‘rganmagan bo‘lsa, ularni eslab qolishi qiyinlashadi.

Qisqartmalar va abbreviatsiyalar

Ingliz tili ilmiy matnlarida qisqartmalar keng qo‘llaniladi (*DNA, MRI, AIDS*). Ularning to‘liq shaklini bilmaslik yoki noto‘g‘ri tushunish matnni idrok etishda qiyinchilik tug‘diradi.

Fonetik va orfografik murakkablik

Ba’zi terminlar talaffuzi va yozilishi bilan farq qiladi (*psychology, pneumonia*). Bu esa o‘quvchilarning og‘zaki nutqda to‘g‘ri ishlatishida to‘siq bo‘ladi.

Internatsional va milliy terminlar farqi

Internatsional terminlar (masalan, *vitamin, atom, clinic*) ko‘pgina tillarda o‘xshash bo‘lgani uchun tezroq o‘zlashtiriladi. Ammo milliy xususiyatga ega terminlar (*board-certified, tenure track*) boshqa madaniyat vakillari uchun tushunishda qiyinchilik tug‘diradi.

Fanlararo terminlar

Ayrim terminlar turli fanlarda turlicha qo'llanadi. Masalan, *stress* psixologiyada — “ruhiy bosim”, fizika sohasida — “kuchlanish” ma'nosida ishlatiladi. Bu holat talabalarda chalkashlik keltirib chiqaradi.

Til o'rganishdagi psixologik omillar

Terminlar odatda **abstrakt tushunchalarni** ifodalaydi. Ularni tasavvur qilish yoki amaliyotga bog'lash qiyin bo'lganda, o'quvchilar yod olishda qiyinchilik sezadi.

Metodik yondashuvdagi muammolar

Agar terminologiyani o'qitishda **kontekstual mashqlar, vizual vositalar** yoki **fanlararo integratsiya** yetarli darajada qo'llanmasa, talabalar ularni faqat yodlashga urinadi va tezda unutib qo'yadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ixtisoslashtirilgan terminlarning shakllanish mexanizmlarini o'rganish va ularni ingliz tili ta'limida samarali qo'llash mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini oshirishda, ilmiy tafakkurni rivojlantirishda hamda xalqaro kommunikatsiyani yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvodidaktik asosda tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarga nafaqat umumiy til bilimini, balki kasbiy leksikani ham puxta egallash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. — Москва: Советская энциклопедия, 1969.
2. Кабардов М. К. *Проблемы усвоения и функционирования научной терминологии*. — Москва: Наука, 1980.
3. Лейчик В. М. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. — Москва: Наука, 2006.
4. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология: Вопросы теории*. — Москва: Наука, 2000.
5. Nation I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
6. Cabré M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.
7. Temmerman R. *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. — Amsterdam: John Benjamins, 2000.
8. Dudley-Evans T., St John M. J. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.